QOBUSTAN

ISSN 0134—7160

3—4

SƏNƏT TOPLUSU

1992

САДЫГЧАНЫН ТАРЫ ҺАРДА ГАЛДЫ?

Бизи лап ушаглыгдан инандырыблар ки, Гәрб вә Шәрг мусигиси арасында темперасија чәһәтдән—јәни сәсләрин јүксәклијиндәки фәрг бахымындан кәскин сәдд јохдур. Буну Н. А. Гарбузов, Ј. Г. Кон, Р. Лах, Курт Закс бир сәслә дејибләр. Алимләрин фикринчә инсанын сәс гаврамасынын јүксәклик зоналары мөвчуддур. Шәрг халгларынын мусигисинин сәсдүзүмүндәки чүз'и фәргләр, бәлкә дә даһа чох нүанс, боја әһәмијјәтини дашыјыр.

«Ән кичик интервалы јарымтон олан Азәрбајчан халг мусигиси» барәдә Үзејир бәј белә демишди: «...темперасијалы сәсләрә мүәјјән дәрәчәдә алышдыгда, Азәрбајчан мелодијаларынын темперасијалы мусиги аләтләриндә (јәни фортепианода—Е. Б.) ифа олунмасы пис тә'сир бурахмаз».

Демәли Үзејир бәј фәргин мөвчудлуғуну, әчнәби алимләрдән фәргли олараг, инкар етмирди. Бунунла бәрабәр сәнәткар темперасијалы көкә кечилмәнин јазылы пешәкар мусиги үчүн — бәстәкар јарадычылығы үчүн фајдалы олдуғуну көрүб һәмин фикри мүдафиә едирди. Јалныз мөвчуд нот системи илә баглылыг Үзејир бәјин тәмәлини гојдуғу Азәрбајчан пешәкар мусигисини, бәстәкарлыг мәктәбинин милли зәмин үзәриндә гурмаг, ејни заманда мөвчуд Авропа мәдәнијјәтиндә говушдурмаг имканы верәрди. Әкс тәгдирдә муғам үмуми мусиги мәдәнијјәтиндән ајры дүшәр, өз көкүндән узаг дүшмүш бәстәкар јарадычылыгы исә Гәрб мусигисинә тәглидчиликдән ирәли кедә билмәзди. Нүмунә үчүн һәр һансы бир Шәрг өлкәсинин мусиги мәдәнијјәтинә өтәри нәзәр салмаг кифајәтдир.

Бәрабәр темперасијалы систем муғамлары нота салмаға, халг јарадычылығыны бәстәкар әсәрләрилә бағламаға кениш имканлар ачыр. Мәһз бу бирлијин нәтичәсиндә «Короғлу» вә «Севил» кими опералар, дүнјада танынмыш «Шур», «Күрд Овшары», «Күлүстан Бајаты Шираз» кими симфоник муғамлар јаранды. Үзејир бәј бу сәбәбә тары симфоник оркестрә дахил етди, муғам опералар симфоник епизодларла зәнкинләшдирилди.

Бу проблемин бәстәкар јарадычылығы үчүн нә дәрәчәдә әһәмијјәт кәсб етдијини Ираг Республикасында ишләдијим заман даһа да дәриндән дујдум. Бурада шифаһи ән'әнәли классик Ираг мавамларынын вә халг мелодијаларынын әсасыны тәшкил едән чәрәктонлар гурумунун бәрабәр темперасијалы нот системилә ујушмамасы бәстәкар јарадычылыгы үчүн әнкәл төрәдир. Ираг бәстәкарлары әсәрләриндә истифадә етдик-

Ираг Расты: 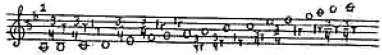

1. Б—кар бемол сәси 1/4 тон алчалдыр.

1932-чи ил Гаһирәдә кечирилән үмум-әрәб конгресиндә гәбул едилмиш вайид «Раст» макамынын сәс сырасы.

ләри халг нүмунәләрини нота саларкән һәмин мелодијалар дәјишикликјә уғрајыр. Бу да халг ифачылары тәрәфиндән наразылыгла гаршыланыр. Мәсәлән, танынмыш Ираг мусигичиләриндән бирилә јерли бәстәкарын симфоник әсәринә гулаг асан заман мелодијанын Һичаз макамына әсасландығыны она сүбут етмәк истәдим. Гәбул етмәди: «Хејр, чәнаб, бу Һичаз дејил, до мажордур»—деди.

Инди исә Азәрбајчан мусигисиндәки «Раст»ы нәзәрдән кечирәк. Өзү дә тарда сәсләндији кими:

Бүтүн бунларла бәрабәр Ирагын көркәмли макам усталары Мүнир Башир, Әлил Имам, Шауби Ибраһимин чалғысыны динләјәндә муғам сәнәтимизин нәји итирдијини ајдынча дәрк етдим. Әлбәттә, Азәрбајчан сазәндәләри даһа виртуоз чалыр. Амма муғам лазымсыз-дүзүмсүз виртуозлуғу севмир. Она дәринлик, тәкрарсыз милли колорит, сәсләр, бојалар аләми лазымдыр. Бу исә сән демә, елә пәрдәләрин илкин дүзүмүндә имиш ки, 30-чу илләрдә итирмишик. Ахы 12 пәрдәли нот системинә кечмәк үчүн тарын пәрдәләринин јерини дәјишмәк вачиб дејил. Инсан үмумбәшәр мусиги дилинә јијәләнмәкдән өтрү өз дилини унутмаз. Шәрг халгларындан һансынын муғамларынын сәс дүзүмүнү нәзәрдән кечирсәк бурада онун өзүнәмәхсуслуғуну мүһафизә едән чәрәктонлары көрәрик. Биздә исә Чаһаркаһ, Шур, Харич Секаһда бир-ики јердә, дејәсән-демәјәсән кома өлчүсүндә (1/8 тон) дәјишиклик вар. Нүмунә үчүн јенә әрәб вә Азәрбајчан «Раст»ларынын сәс дүзүмүнү тутушдураг: (јухарыја бах).

Тәр-тәмиз, лап елә бил 150 ил әввәл фортепиано илә көкләниб тарымыз. Тары дизи үстүндән галдырыб көксүнә сыхан, бағрына басан Садыгчан бу мисилсиз аләти муғамларымызла тамамилә ујушдуруб. Тар муғам дили данышыб. Муғам тарын дили илә данышыб. Одур ки, тар үзәриндә апарылан һәр бир «ислаһат» тәкчә Садыгчан јолуна хәјанәт етмәк дејил, муғамларымызы бәситләшдирмәк, она ағыр зәрбә ендирмәкдир. Өзү дә бир тәрәфдән тары бәситләшдириб гәрб мусигисинә гатырыг, дикәр тәрәфдән һамыја һәтта Гәрбин өзүнә белә јад олан мессо-сопрано ачарында нота салырыг. Тар пәрдәләринин бәрабәр темперасија системинә јахынлашдырылмасы бир нечә тарзәнләр нәслинин зөвгүнү, ешитмә, дујма габилијјәтини формалашдырыб. Пешәкар бәстәкар јарадычылығынын инкишафы наминә биз һәмишәликми итирмәлијик бу милли сәсләр гаммасыны? Шүбһә јох, газанч мисилсиздир. Амма итки дә бөјүкдүр, ағрылыдыр.

Бу күн мусиги мәдәнијјәтимиз Авропада, бүтүн дүнјада танынир, гијмәтләндирилир. Әкәр бу күн азча кери дөнүб Садыгчан тарыны өзүмүзлә көтүрсәк мусигимизин бејнәлхалг нүфузуну ашағы салмарыг. Газанчымыз исә муғамларымызын тәкрарсыз, бәнзәрсиз сәсләнмәси олар. Бәлкә бир заман тары әбәди сусдурмаг истәјәнләрдән горхуб јашатмаг үчүн аталарымыз биләрәкдән бу гүсурлара јол верибләр. Елә исә онлары арадан галдырмағын вахты кәлиб чатыб. Һәр һалда борчумуз Садыгчан тарыны горумаг јашатмагдыр. Бунун үчүн аләт усталарымызла акустикләримизин биркә сә'ји вачибдир. Бу сәјләр нәтичәсиндә јарадылмыш илк тәчрүбә нүмунәси чох шеји анладыр.

Елхан БАБАЈЕВ.